

Iceland
Liechtenstein
Norway grants

Διαχειριστής Επιχορήγησης:

Φορέας Υλοποίησης:

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ
ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ & ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

SOLIDARITY
NOW

This is our common ground

Α

Β

Γ

Δ

Έρευνα για τη σχολική διαρροή
παιδιών προσφύγων/μεταναστών
στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα:
ΕΚΘΕΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ

Ζ

Ι

Κ

Μ

Ν

Ο

Π

Ρ

Σ

Ψ

Ω

Εταίροι:

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Υπουργείο Μετανάστευσης & Ασύλου
Γενική Γραμματεία Ευάλωτων Πολιτών &
Θεσμικής Προστασίας

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

ΕΡΕΥΝΑ ΓΙΑ ΤΗ ΣΧΟΛΙΚΗ ΔΙΑΡΡΟΗ ΠΑΙΔΙΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ/ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ
ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ: ΕΚΘΕΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ
ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ «ΕΝ-ΤΑΞΗ, ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΑΞΗ ΣΤΗΝ ΕΝΤΑΞΗ»

Επιστημονική Ευθύνη για το ΕΚΠΑ:

Ευδοκία Καραβά, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια,
Τμήμα Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας, ΕΚΠΑ

Μαρία Ιακώβου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια
Τμήμα Φιλολογίας, ΕΚΠΑ

Βασιλική Μπτσικοπούλου, Καθηγήτρια
Τμήμα Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας, ΕΚΠΑ

Υπεύθυνες διεξαγωγής έρευνας για το SolidarityNow:

Μαρίζα Βαρθαλάμη, ερευνήτρια
Τίτα Καίσαρη-Ερνστ, ερευνήτρια
Εύα Μέλλου, ερευνήτρια

Διερμηνείς:

Ali Azizirad
Ibrahim Ismail
Myroslava Klius
Atlasi Tarawat

Θερμές ευχαριστίες στο προσωπικό πεδίου του SolidarityNow που συνέβαλε καθοριστικά στην πρόσβαση στους/ις συμμετέχοντες/συμμετέχουσες της έρευνας: **Όλγα Δήμα, Ανίσα Λώλη, Μαργαρίτα Καραβασίλη, Ειρήνη Μαυρομουστάκη, Ροέλα Μπιτούνη, Αγγελική Σιρέτη, Αντωνία Τζιράκη, Βασίλης Τσίμπρης, Χριστίνα Χρήστου.**

ΑΘΗΝΑ ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2024

A

B

Γ

Δ

Z

I

K

M

N

O

Π

P

Σ

Ψ

Ω

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	11
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	17
Ατομικοί Παράγοντες	19
Παράγοντες που σχετίζονται με το σχολείο	21
Παράγοντες που σχετίζονται με την οικογένεια	25
Συστημικοί παράγοντες	27
Προστατευτικοί παράγοντες για τη φοίτηση στο σχολείο	29
ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	32
ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ	34
ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ	36

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα αναφορά παρουσιάζει τα αποτελέσματα της έρευνας που διεξήχθη από το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ), σε συνεργασία με το μη κερδοσκοπικό σωματείο SolidarityNow, σχετικά με τους παράγοντες σχολικής διαρροής μεταξύ μαθητών προσφυγικού/μεταναστευτικού προφίλ στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του ευρύτερου έργου που υλοποιήθηκε σε συνεργασία με τη Γενική Γραμματεία Ευάλωτων Πολιτών και Θεσμικής Προστασίας και χρηματοδοτήθηκε από τον Χρηματοδοτικό Μηχανισμό Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου (ΧΜ ΕΟΧ) 2014-2021, στο πλαίσιο του Προγράμματος GR-G «Ανάπτυξη των Δυνατοτήτων Διαχείρισης των Εθνικών Συστημάτων Ασύλου και Μετανάστευσης» με Διαχειριστή Προγράμματος την Υπηρεσία Διαχείρισης Ευρωπαϊκών Αναπτυξιακών Προγραμμάτων του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη σε συνεργασία με το UDI.

Το έργο, του οποίου ο γενικός στόχος είναι η ένταξη προσφύγων και μεταναστών περιλάμβανε τρεις δράσεις: α) πρόγραμμα εκμάθησης ελληνικής και αγγλικής γλώσσας από παιδιά, γονείς και νέους με προσφυγικό/μεταναστευτικό υπόβαθρο, β) υποστήριξη με στόχο την ανεξάρτητη διαβίωση μέσω κατάρτισης επαγγελματιών που υποστηρίζουν ασυνόδευτα ανήλικα παιδιά και παροχής συμβουλευτικής για την πρόσβαση στην αγορά εργασίας σε νέους πρόσφυγες και μετανάστες και γ) έρευνα πεδίου για τα αίτια της σχολικής διαρροής μεταξύ προσφύγων και μεταναστών μαθητών.

Περίπου 15.134 παιδιά σχολικής ηλικίας με προσφυγικό υπόβαθρο ζουν στην Ελλάδα και είναι εγγεγραμμένα στην τυπική εκπαίδευση κατά το σχολικό έτος 2023-2024 με βάση τα στοιχεία του myschool που παρουσιάστηκαν από το Αυτοτελές Τμήμα Συντονισμού και Παρακολούθησης της Εκπαίδευσης των Προσφύγων του Υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού σε Διεθνές Συνέδριο της UNICEF τον Απρίλιο του 2024. Ωστόσο, η εγγραφή δεν συνεπά-

γεται απαραίτητα και φοίτηση στο σχολείο. Είναι χαρακτηριστικό ότι κατά το σχολικό έτος 2021-2022, σε σύνολο 17.186 εγγεγραμμένων παιδιών, μόνο 12.285 (75%) παιδιά φοιτούσαν στο σχολείο¹. Στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση 11 στα 12 ασυνόδευτα παιδιά εγκατέλειψαν το σχολείο κατά το σχολικό έτος 2022-2023, σε αντίθεση με τα παιδιά πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στα οποία τα ποσοστά φοίτησης είναι σημαντικά υψηλότερα, με 3 στα 4 παιδιά να εμφανίζουν πλήρη φοίτηση². Αξίζει, επίσης, να αναφερθεί ότι η εγκατάλειψη της φοίτησης στα μικρότερα παιδιά σχετίζεται αποκλειστικά με την κινητικότητα, ενώ τα παιδιά δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης εγκαταλείπουν το σχολείο ακόμα και όταν παραμένουν στη δομή. Αυτό επιβεβαιώνεται και από την έκθεση του Συνηγόρου του Πολίτη (2024)³, που αναφέρει ότι το πρόβλημα αυτό είναι ιδιαίτερα έντονο στην ηλικιακή ομάδα των μαθητών που φοιτούν στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

Δεδομένου ότι η φοίτηση στο σχολείο αποτελεί έναν από τους κυριότερους παράγοντες για την ένταξη των παιδιών με προσφυγικό/μεταναστευτικό υπόβαθρο στην κοινωνία της χώρας υποδοχής, η έλλειψη επίσημων στοιχείων αναφορικά με τη σχολική διαρροή μεταξύ προσφύγων/μεταναστών μαθητών σε συνδυασμό με το γεγονός ότι σε παγκόσμιο επίπεδο έρευνες σχετικά με την εκπαίδευση προσφύγων δείχνουν υψηλά ποσοστά πρόωρης εγκατάλειψης του σχολείου, καθιστούν τη διερεύνηση των παραγόντων σχολικής διαρροής στον πληθυσμό αυτό ιδιαίτερα σημαντική. Πέρα όμως από την κατανόηση των παραγόντων που οδηγούν τους μαθητές με προσφυγικό/μεταναστευτικό υπόβαθρο στην εγκατάλειψη του σχολείου, η έρευνα αυτή είχε ως στόχο και την ανάδειξη των προστατευτικών παραγόντων που σχετίζονται με το εκπαιδευτικό πλαίσιο και μπορούν να ενισχύσουν όχι μόνο την παραμονή τους στο σχολείο αλλά και την ακαδημαϊκή τους επιτυχία. Με βάση τα αποτελέσματα που προέκυψαν από την έρευνα, διατυπώνονται προτάσεις για την αντιμετώπιση της σχολικής διαρροής και την ενίσχυση της φοίτησης του συγκεκριμένου πληθυσμού.

1. Greek Council for Refugees., Save the Children International. and Terre des Hommes. "Must do better: Grading the Greek government's efforts on education for refugee children.". 2022
2. Ανάδοχοι εκπαιδευτικοί. « Η σχολική φοίτηση των ασυνόδευτων ανήλικων προσφύγων κατά το σχολικό έτος 2022-23.» RefugeduCare. 2023
3. Συνήγορος του Πολίτη. "Η Πρόκληση των Μεταναστευτικών Ροών και της Προστασίας των Προσφύγων: Συνθήκες και Διαδικασίες Υποδοχής." 2024 <https://www.synigoros.gr/en>.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Για την πραγματοποίηση της έρευνας ακολουθήθηκε ποιοτική ερευνητική μεθοδολογία. Συγκεκριμένα, η συλλογή των δεδομένων έγινε μέσω της διεξαγωγής ομάδων εστίασης, στις οποίες συμμετείχαν παιδιά και γονείς προσφυγικού/μεταναστευτικού προφίλ. Πραγματοποιήθηκαν συνολικά 16 ομάδες εστίασης σε τρεις (3) Δομές Φιλοξενίας Προσφύγων στη Θήβα, στη Μαλακάσα και στη Ριτσώνα καθώς και στο Κέντρο Εκπαίδευσης και Δημιουργικών Δραστηριοτήτων του SolidarityNow στην Αθήνα, από τον Φεβρουάριο μέχρι τον Απρίλιο του 2024. Συνολικά, συμμετείχαν 77 παιδιά με προσφυγικό ή μεταναστευτικό υπόβαθρο, 38 αγόρια

και 39 κορίτσια. Τα επτά (7) από αυτά ήταν ηλικίας Δημοτικού, τα 63 ηλικίας Γυμνασίου και τα επτά (7) ανήκαν στην ηλικιακή ομάδα του Λυκείου. Από τα παιδιά που συμμετείχαν τα 20 είχαν εγκαταλείψει εντελώς το σχολείο (26%). Είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι τρία από τα παιδιά που συμμετείχαν ήταν ασυνόδευτοι ανήλικοι 17 χρονών. Συμμετείχαν επίσης 30 γονείς, πέντε (5) άντρες και 25 γυναίκες. Στην έρευνα συμμετείχαν παιδιά από δεκαπέντε (15) χώρες, με κύριες χώρες καταγωγής το Αφγανιστάν, το Ιράκ και την Αίγυπτο. Τα στοιχεία αποτυπώνονται λεπτομερώς στους πίνακες που ακολουθούν:

ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΝΤΩΝ ΣΤΙΣ ΟΜΑΔΕΣ ΕΣΤΙΑΣΗΣ ΑΝΑ ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ

Τοποθεσία	Αθήνα	Μαλακάσα	Ριτσώνα	Θήβα
Αριθμός Ομάδων Εστίασης	6	3	3	4
Συνολικός αριθμός παιδιών που συμμετείχαν	25	11	17	24
Συνολικός αριθμός γονέων που συμμετείχαν	11	6	0	13

Πίνακας 1. Αριθμός συμμετεχόντων στις ομάδες εστίασης ανά τοποθεσία

ΦΥΛΟ ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΝΤΩΝ ΑΝΑ ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ

Τοποθεσία	Παιδιά		Γονείς	
	Κορίτσια	Αγόρια	Γυναίκες	Άντρες
Μαλακάσα	6	5	5	1
Ριτσώνα	13	4	0	0
Θήβα	9	15	10	3
Αθήνα	11	14	10	1

Πίνακας 2. Φύλο συμμετεχόντων ανά τοποθεσία

ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΦΟΙΤΗΣΗΣ ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΝΤΩΝ ΑΝΑ ΒΑΘΜΙΔΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Βαθμίδα	Κανονική φοίτηση	Σχολική εγκατάλειψη
Δημοτικό	7	0
Γυμνάσιο	47	16
Λύκειο	3	4

Πίνακας 3. Κατάσταση φοίτησης συμμετεχόντων ανά βαθμίδα εκπαίδευσης

Χώρες Καταγωγής συμμετεχόντων	Παιδιά	Γονείς
Αφγανιστάν	26	6
Ιράκ	14	7
Αίγυπτος	10	8
Συρία	5	3
Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό	5	2
Ουκρανία	3	2
Παλαιστίνη	2	1
Υεμένη	1	1
Βουλγαρία	2	0
Αλβανία	2	0
Ρουμανία	2	0
Σομαλία	2	0
Ιράν	1	0
Ερυθραία	1	0
Πακιστάν	1	0

Πίνακας 4. Χώρες καταγωγής συμμετεχόντων

Η πρόσβαση στο δείγμα της έρευνας εξασφαλίστηκε μέσω των εκπαιδευτικών ομάδων του SolidarityNow που υλοποιούν το πρόγραμμα «Όλα τα Παιδιά στην Εκπαίδευση», τόσο εντός των Δομών Φιλοξενίας Προσφύγων όσο και στην Αθήνα.

Παιδιά και γονείς προσφυγικού/μεταναστευτικού προφίλ ενημερώθηκαν για τους στόχους της έρευνας και ορίστηκαν συγκεκριμένες συναντήσεις με την ερευνητική ομάδα. Η ερευνητική ομάδα που συνέλεξε τα δεδομένα μέσω των ομάδων εστίασης αποτελούνταν από τις τρεις καθηγήτριες του ΕΚΠΑ και τρεις ερευνήτριες του SolidarityNow.

Πριν την έναρξη της διαδικασίας, οι γονείς έδωσαν τη συγκατάθεσή τους τόσο για τους ίδιους όσο και για τα παιδιά τους να χρησιμοποιηθούν στοιχεία και απαντήσεις για τους σκοπούς της έρευνας. Συγκεκριμένα, οι συμμετέχοντες ενημερώθηκαν για τη διαδικασία διεξαγωγής της ομάδας εστίασης, καθώς και για τον σκοπό και τη μεθοδολογία της έρευνας και κατόπιν υπέγραψαν έντυπα συγκατάθεσης μέσω των οποίων συμφώνησαν να συμμετάσχουν στην έρευνα καθώς και να ηχογραφηθούν κατά τη διάρκεια της συζήτησης, ενώ ταυτόχρονα τους παρασχέθηκαν εγγυήσεις διασφάλισης της ανωνυμίας τους. Για τα παιδιά που συμμετείχαν στην έρευνα, όλοι οι γονείς έδωσαν σχετική συγκατάθεση, υπογράφοντας το αντίστοιχο έντυπο συγκατάθεσης. Σε κάθε ομάδα εστίασης ήταν παρούσες δύο ή τρεις ερευνήτριες, από τις οποίες η μία ήταν υπεύθυνη για την υποβολή των ερωτήσεων και τη διαχείριση της συζήτησης και οι υπόλοιπες κρατούσαν σημειώσεις.

Δεδομένου ότι η ελληνομάθεια των γονέων ήταν από ελάχιστη έως ανύπαρκτη χρη-

σιμοποιήθηκε διερμηνεία. Συγκεκριμένα, παρασχέθηκαν υπηρεσίες διερμηνείας σε αραβικά, φαρσί, ουκρανικά και γαλλικά. Σε κάποιες περιπτώσεις τα παιδιά πρόσφεραν διαμεσολάβηση σε όσα ειπώθηκαν από τους γονείς, ενώ τέλος, στα παιδιά των οποίων η γνώση στην ελληνική τους επιτρέπει να χρησιμοποιούν τη γλώσσα απρόσκοπτα, οι συνεντεύξεις έγιναν χωρίς διερμηνεία μόνο με τις ερευνήτριες.

Κάθε ομάδα εστίασης διήρκεσε από 45 λεπτά έως δύο (2) ώρες, ανάλογα με τον αριθμό και τις διαφορετικές γλώσσες των συμμετεχόντων. Όλες οι ομάδες εστίασης ηχογραφήθηκαν και κρατήθηκαν αναλυτικές σημειώσεις. Μετά από κάθε ομάδα εστίασης, ακολουθούσε απομαγνητοφώνηση. Συνολικά, απομαγνητοφωνήθηκαν περίπου δεκαπέντε (15) ώρες ομαδικών συζητήσεων. Ακολούθησε θεματική ανάλυση των δεδομένων.

Οι ερωτήσεις αντλήθηκαν από τα πρωτόκολλα ημι-δομημένης συνέντευξης που δημιουργήθηκαν ειδικά για τις ανάγκες της έρευνας και απευθύνονταν σε τέσσερις (4) κατηγορίες υποκειμένων – στόχων:

- A. Γονείς που τα παιδιά τους συνεχίζουν τη φοίτηση στο σχολείο
- B. Γονείς που τα παιδιά τους έχουν διακόψει τη φοίτηση στο σχολείο
- Γ. Παιδιά που συνεχίζουν τη φοίτησή τους στο σχολείο
- Δ. Παιδιά που έχουν διακόψει τη φοίτησή τους στο σχολείο

ΑΠΟ ΤΙΣ ΟΜΑΔΕΣ ΕΣΤΙΑΣΗΣ ΜΕ ΓΟΝΕΙΣ ΣΥΜΛΕΧΘΗΚΑΝ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ:

- Τις εκπαιδευτικές ανάγκες των παιδιών τους
- Τις προηγούμενες σχολικές εμπειρίες τους στη χώρα καταγωγής τους
- Την επαφή τους με το σχολείο των παιδιών τους
- Τις δυσκολίες που συναντούν οι ίδιοι και τα παιδιά τους σε σχέση με το εκπαιδευτικό σύστημα στη χώρα υποδοχής
- Την υποστήριξη που επιθυμούν για τα παιδιά τους εντός του εκπαιδευτικού πλαισίου
- Τις ανησυχίες και τους προβληματισμούς τους
- Τα σχέδιά τους για το μέλλον των παιδιών τους.

ΑΠΟ ΤΙΣ ΟΜΑΔΕΣ ΕΣΤΙΑΣΗΣ ΜΕ ΠΑΙΔΙΑ ΣΥΜΛΕΧΘΗΚΑΝ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ:

- Το εκπαιδευτικό υπόβαθρο των παιδιών και τις προηγούμενες σχολικές εμπειρίες τους
- Τη σχολική τους εμπειρία στην Ελλάδα
- Το πώς αντιλαμβάνονται το σχολικό περιβάλλον σε σχέση κυρίως με την ασφάλεια, την ένταξη, υποστήριξη που λαμβάνουν
- Τις σχέσεις τους με τους εκπαιδευτικούς
- Τις σχέσεις τους με τους συμμαθητές τους
- Τις προκλήσεις και τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν κατά τη φοίτησή τους στο σχολείο
- Τα σχέδιά τους για το μέλλον
- Το τι θα μπορούσε να βελτιώσει τη σχολική τους εμπειρία, δηλαδή τι θα ήθελαν να αλλάξει στο σχολείο.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Η ανάλυση των δεδομένων ανέδειξε μια σειρά παραγόντων που επηρέασαν τη φοίτηση των παιδιών προσφύγων ή την απόφασή τους να σταματήσουν το σχολείο. Οι παράγοντες αυτοί ομαδοποιήθηκαν σε τέσσερις (4) κατηγορίες, όπως φαίνονται στον παρακάτω πίνακα.

Κατηγορία	Παράγοντες σχολικής διαρροής
Ατομικοί παράγοντες	<ul style="list-style-type: none"> • Περιορισμένη ή ανύπαρκτη γνώση της γλώσσας • Δυσκολίες στην εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας • Δυσκολίες στη συμμετοχή και στην κατανόηση των σχολικών μαθημάτων
Οικογενειακοί παράγοντες	<ul style="list-style-type: none"> • Χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των γονέων • Επιθυμία των γονέων για μετεγκατάσταση σε άλλη χώρα • Απουσία υποστήριξης ή εμπλοκής των γονέων στην εκπαίδευση των παιδιών είτε λόγω αδυναμίας επικοινωνίας με το σχολείο είτε λόγω αδιαφορίας • Φροντίδα μέλους της οικογένειας από το παιδί
Σχολικοί παράγοντες	<ul style="list-style-type: none"> • Έλλειψη επαρκούς υποστήριξης για την εκμάθηση της γλώσσας • Έλλειψη υποστήριξης με τα μαθήματα • Έλλειψη φίλων στο σχολείο/Απομόνωση • Αρνητική στάση, διακρίσεις και εκφοβισμός από συμμαθητές • Αδιαφορία, άδικη μεταχείριση, αποκλεισμός, ρατσιστικές συμπεριφορές, προκαταλήψεις από τους εκπαιδευτικούς • Απουσία συμπεριληπτικών παιδαγωγικών πρακτικών και εφαρμογής των αρχών της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης
Συστημικοί παράγοντες	<ul style="list-style-type: none"> • Προβλήματα με τη μετακίνηση των μαθητών από και προς τα σχολεία (για τους μαθητές που διαμένουν σε δομές φιλοξενίας προσφύγων) • Εγγραφή μαθητών σε τάξεις που δεν αντιστοιχούν στην ηλικία τους, αλλά σε μικρότερες ηλικίες • Καθυστέρηση τοποθέτησης εκπαιδευτικών στις τάξεις υποδοχής

Πίνακας 5. Παράγοντες που επηρεάζουν τη σχολική φοίτηση των προσφύγων μαθητών

ΑΤΟΜΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ

Ο πιο συχνά αναφερόμενος παράγοντας που επηρεάζει αρνητικά τη φοίτηση των προσφύγων/μεταναστών και οδηγεί συχνά σε σχολική διαρροή (46%, 36 μαθητές και 50%, 15 γονείς) είναι η περιορισμένη ή ανύπαρκτη γνώση της ελληνικής γλώσσας. Πολλοί μαθητές μίλησαν για το πόσο δύσκολη ήταν γι' αυτούς η εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας:

11 **«Μαθαίνω ελληνικά επειδή η μητέρα μου θέλει να μάθω ελληνικά, αλλά τα ελληνικά είναι η πιο δύσκολη γλώσσα στον κόσμο.»**

(κορίτσι, 15 ετών, Αφγανιστάν)

11 **«Το σχολείο δεν μας έχει βοηθήσει πολύ να μάθουμε ελληνικά. Ξέρουμε μόνο τα βασικά. Να λέμε το όνομά μας, πόσο χρονών είμαστε, από πού είμαστε. Περίμενα να έχω μάθει περισσότερα. Όταν έφτασα στην Ελλάδα, το πρώτο που κατάλαβα είναι ότι η γλώσσα είναι δύσκολη. Το διαπίστωσα στο σχολείο.»**

(κορίτσι, 17 χρονών, Αφγανιστάν)

Άλλοι μαθητές αναφέρθηκαν στις δυσκολίες που θέτει η γλώσσα στην επικοινωνία τους με τους συμμαθητές τους:

11 **«Δεν έχουμε φίλους Έλληνες στο σχολείο, μόνο Άραβες από το καμπ. Ούτε εμείς τους πλησιάζουμε ούτε αυτοί. Μόνο χαιρετιόμαστε. Το πρόβλημα είναι η γλώσσα.»**

(κορίτσι, 14 χρονών, Ιράκ)

11 **«Θα ήθελα να μάθω ελληνικά, για να μπορέσω να κάνω παρέα με τα άλλα παιδιά.»**

(κορίτσι, 14 χρονών, Αφγανιστάν)

Κάποια παιδιά επισήμαναν επίσης, τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν στην παρακολούθηση των υπόλοιπων μαθημάτων λόγω της περιορισμένης γνώσης της γλώσσας:

11 **«Όλοι οι καθηγητές είναι καλοί. Δεν έχω πρόβλημα με κανέναν. Μου αρέσουν όλα τα μαθήματα στο σχολείο. Με δυσκολεύει που δεν καταλαβαίνω ελληνικά. Αυτό κάνει τα μαθήματα δύσκολα.»**

(αγόρι, 14 χρονών, Αφγανιστάν)

11 **«Στα μαθήματα, όπως τα μαθηματικά που είναι παντού τα ίδια, καταλαβαίνω και αφιερώνω περισσότερο χρόνο για να διαβάσω. Στα μαθήματα που απαιτούν καλύτερη γνώση της γλώσσας δεν καταλαβαίνω το 90%. Καταλαβαίνω ένα 10%, μόνο λίγες λέξεις, οπότε απλά κάθομαι και κοιτάζω.»**

(αγόρι, 15 χρονών, Ουκρανία)

Ένα κορίτσι είπε ακόμα:

- 11 **«Νιώθουμε ότι πηγαίνουμε στο σχολείο χωρίς νόημα, επειδή δεν καταλαβαίνουμε τη γλώσσα»**,
(κορίτσι, 15 χρονών, Συρία)
καταδεικνύοντας έτσι τον καίριας σημασίας ρόλο της γλώσσας για τη φοίτηση στο σχολείο συνολικά.

Οι γονείς επιβεβαίωσαν τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα παιδιά πρόσφυγες/μετανάστες στο σχολείο εξαιτίας της περιορισμένης γνώσης της γλώσσας, όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά από μια μητέρα:

- 11 **«Τα παιδιά μου λένε ότι επειδή δεν καταλαβαίνουν τη γλώσσα απλά κάθονται στην τάξη και κοιτάζουν χωρίς να κάνουν τίποτα και βαριούνται. Τα δύο μεγαλύτερα παιδιά λένε ότι αφού δεν καταλαβαίνουν τη γλώσσα είναι άχρηστο να πηγαίνουν και απλά να περιμένουν να πάει δύο η ώρα για να φύγουν.»**
(μητέρα 8 παιδιών, Αφγανιστάν)

Τέλος, γονείς και μαθητές δήλωσαν ότι θα ήθελαν να παρέχεται στα παιδιά περισσότερη υποστήριξη όσον αφορά την εκμάθηση της γλώσσας:

- 11 **«Θα ήθελα να βοηθάνε οι δάσκαλοι τους μαθητές να μάθουν τη γλώσσα. Να τους βοηθάνε αν έχουν δυσκολίες.»**
(κορίτσι 16 χρονών, Αφγανιστάν)
- 11 **«Φέρονται καλά στα παιδιά στο σχολείο, όμως πρέπει να δώσουν περισσότερο βάρος στην εκμάθηση ελληνικών.»**
(μητέρα 3 παιδιών, Αίγυπτος)

Κατά συνέπεια, η εκμάθηση της γλώσσας αναδεικνύεται σε κεφαλαιώδους σημασίας παράγοντα για τη συμμετοχή των παιδιών στα σχολικά μαθήματα και απασχολεί στον ίδιο βαθμό γονείς και παιδιά.

ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΣΧΕΤΙΖΟΝΤΑΙ ΜΕ ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Η επόμενη κατηγορία παραγόντων ως προς τη συχνότητα εμφάνισής τους αφορά στο σχολείο και στη σχέση που αναπτύσσουν με αυτό τα παιδιά στην προσπάθειά τους να ενταχθούν μέσα στο συγκεκριμένο πλαίσιο δημιουργώντας σχέσεις και δεσμούς. Οι πιο συχνά αναφερόμενοι παράγοντες αυτής της κατηγορίας αφορούν το σχολικό κλίμα και συγκεκριμένα τις σχέσεις των προσφύγων/μεταναστών μαθητών με τους συμμαθητές και τους εκπαιδευτικούς τους.

Το 26% (20) των μαθητών ανέφεραν ότι βιώνουν αποκλεισμό, απομόνωση και δεν έχουν φίλους στο σχολείο, ενώ το 14% (11) αναφέρθηκε σε περιστατικά εκφοβισμού από τους συμμαθητές τους. Οι γονείς αναφέρθηκαν επίσης (13%, 4 γονείς) στον αποκλεισμό και την έλλειψη φίλων ως ανασταλτικό παράγοντα φοίτησης των παιδιών τους στο σχολείο. Το 27% (8) των γονέων αναφέρθηκε σε περιστατικά σχολικού εκφοβισμού ή ρατσισμού από συνομηλίκους.

Όπως αναφέρεται στην ακόλουθη μαρτυρία:

- 11 **«Τα άλλα παιδιά δεν κάνουν παρέα μαζί μας. Παρόλο που προσπαθώ να βρω φίλους, τα παιδιά από την Ελλάδα δεν δείχνουν ενδιαφέρον. Έχω μόνο έναν φίλο, τον Γιώργο, που είναι άρρωστος, έχει κάποιο πρόβλημα (δείχνει το κεφάλι του) και ούτε αυτός μπορεί να βρει φίλους. Οπότε κάνουμε παρέα εμείς οι δύο.»**
(αγόρι, 14 ετών, Αφγανιστάν)

Ομοίως,

- 11 **«Τα παιδιά από την Ελλάδα δεν μας μιλάνε. Έχω φίλους μόνο από το καμπ.»**
(κορίτσι, Αφγανιστάν, 15 ετών)

Η ακόλουθη μαρτυρία προέρχεται από ένα

παιδί που έχει διακόψει τη φοίτησή του στο σχολείο:

- 11 **«Οι άλλοι μαθητές μας έβλεπαν σαν ξένους, δεν μας υπολόγιζαν, έκαναν σαν να μην υπήρχαμε.»**
(αγόρι, 16 χρονών, Αφγανιστάν)

Τέλος, στη σημασία της ύπαρξης φίλων στο σχολείο αναφέρεται και το ακόλουθο απόσπασμα προερχόμενο από γονέα:

- 11 **«Στην αρχή του άρρεσε να πηγαίνει στο σχολείο και πήγαινε κάθε μέρα. Μετά από λίγο καιρό, όταν οι φίλοι του από το καμπ άρχισαν να φεύγουν, έχασε το ενδιαφέρον του και δεν ήθελε να πηγαίνει γιατί δεν είχε φίλους. Και έλεγε ότι αφού δεν πηγαίνουν οι φίλοι του, δεν θα πηγαίνει ούτε εκείνος.»**
(μητέρα 4 παιδιών, Αφγανιστάν)

Τα παιδιά ανέφεραν επίσης περιστατικά διακρίσεων ακόμη και βίας εναντίον τους:

11 **«Τα μεγαλύτερα αγόρια από τη Γ' Γυμνασίου βρίζουν τα κορίτσια που φοράνε χιτζάμπ. Και ένα αγόρι έσπρωξε στις σκάλες ένα κορίτσι με χιτζάμπ. Και ένα άλλο αγόρι έσκισε επίτηδες το απουσιολόγιο που κρατούσε ένα κορίτσι με χιτζάμπ και όταν το κορίτσι πήγε στον διευθυντή ο διευθυντής της είπε ότι εκείνη φταίει που δεν το πρόσεχε.»**
(κορίτσι, 13 χρονών, Αίγυπτος)

11 **«Προσωπικά, δεν έχω κάποιο πρόβλημα, αλλά οι φίλες μου που φοράνε χιτζάμπ αντιμετωπίζουν προβλήματα. Τα άλλα παιδιά τις λένε βρώμικες και τους λένε να πάνε πίσω στη χώρα τους. Δεν είναι όλα τα παιδιά έτσι, αλλά κάποια τις βρίζουν.»**
(κορίτσι, 15 χρονών, Αφγανιστάν)

11 **«Δεν έχουμε φίλους Έλληνες. Τα άλλα παιδιά μας κοροϊδεύουν επειδή είμαστε μαύρες.»**
(κορίτσι, 13 χρονών, Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό)

Μία νεαρή μαθήτρια συνόψισε το θέμα λέγοντας:

11 **«Τελικά μπορούμε να καταφέρουμε να μάθουμε τη γλώσσα, αλλά δεν μπορούμε να αλλάξουμε τη συμπεριφορά των άλλων παιδιών.»**
(κορίτσι 15 χρονών, Αφγανιστάν)

Κάποιοι γονείς αναφέρθηκαν επίσης σε ρατσιστικές συμπεριφορές προς τα παιδιά. Μία μητέρα αναφερόμενη σε ένα τέτοιο περιστατικό έθιξε και τη σημασία της στάσης των εκπαιδευτικών για την αποδοχή και την ένταξη των παιδιών προσφύγων/μεταναστών στο σχολείο:

11 **«Τα παιδιά είναι τα μόνα αραβόφωνα παιδιά στο σχολείο. Στο σχολείο υπάρχει ρατσισμός προς τα παιδιά μου. Κάποια παιδιά έβριζαν τον Α. Επίσης, τα παιδιά στην τάξη της Β. κάποιες φορές την αποκλείουν, δεν της δίνουν πράγματα. Η δασκάλα στην τάξη του Α. έφερε μία παλαιστινιακή σημαία στην τάξη για να νιώσει ο Α. καλύτερα και από τότε σταμάτησαν τα άλλα παιδιά να τον κοροϊδεύουν.»**
(μητέρα 5 παιδιών, Παλαιστίνη)

Πέρα από τους παράγοντες που σχετίζονται με τους συμμαθητές τους, οι πρόσφυγες μαθητές ανέφεραν επίσης κάποια περιστατικά αδιαφορίας ή διακρίσεων από τους εκπαιδευτικούς. Το 21% (16) των παιδιών ανέφεραν θέματα που σχετίζονται με την αδιαφορία των εκπαιδευτικών και το 18% (14) αναφέρθηκε σε άδικη, διακριτική ή ακόμα ρατσιστική στάση των εκπαιδευτικών απέναντι τους.

Ένας 16χρονος μαθητής από το Αφγανιστάν είπε:

11 **«Η δασκάλα απλά έκανε μάθημα και δεν νοιαζόταν αν εγώ μάθαινα. Ένιωθα σα να μην υπάρχω στη τάξη. Όλοι οι άλλοι μαθητές μάθαιναν και προχωρούσαν εκτός από εμάς.»**
(αγόρι, 16 χρονών, Αφγανιστάν)

Την αδιαφορία των εκπαιδευτικών και τις χαμηλές προσδοκίες τους για τα παιδιά πρόσφυγες κατέδειξαν και τρία κορίτσια:

11 **«Τα άλλα παιδιά προχωρούσαν και μάθαιναν καινούρια πράγματα αλλά εμείς κάναμε συνέχεια τα ίδια πράγματα που ξέραμε. Μας έδιναν συνεχώς ασκήσεις πολλαπλασιασμού ενώ στα άλλα παιδιά έδιναν καινούρια πράγματα. Πόσο καιρό να κάναμε τα ίδια πράγματα; Βαριόμασταν και απλά κοιτούσαμε και όταν δεν κάναμε αυτά που μας έδιναν, η καθηγήτρια μας μάλωνε και μας ρωτούσε γιατί δεν κάνουμε τίποτα.»**
(κορίτσι 14 χρονών, Ιράκ)

11 **«Τα τετράδια μας δεν τα τσέκαρε ποτέ ακόμα κι αν είχαμε προσπαθήσει. Διόρθωνε τα τετράδια των υπόλοιπων παιδιών και τα δικά μας δεν τα κοιτούσε ποτέ. Εμείς νιώθαμε έτσι ότι είμαστε ξένοι. Ότι προσέχουν μόνο τα παιδιά από την Ελλάδα.»**
(κορίτσι, 14 χρονών, Αφγανιστάν)

11 **«Δεν μου αρέσει που η κυρία δεν ενδιαφέρεται. Στο διαγώνισμα της είπα ότι δεν καταλαβαίνω και δεν ξέρω τι να κάνω και η κυρία μου είπε “Κι εγώ τι να κάνω;”.»**
(κορίτσι, 13 χρονών, Αίγυπτος)

Εκτός από την αδιαφορία, αναφέρθηκαν και άδικες ή ρατσιστικές συμπεριφορές των εκπαιδευτικών απέναντι στα παιδιά. Οι επόμενες μαρτυρίες είναι ενδεικτικές:

11 **«Η καθηγήτρια έκανε το μάθημα στα ελληνικά κι εμείς δεν καταλαβαίναμε και αρχίσαμε να κάνουμε πλάκα μεταξύ μας επειδή δεν είχαμε τίποτα να κάνουμε και βαριόμασταν. Η καθηγήτρια τότε μας φώναξε και μας είπε: “Μισώ εσάς τους ξένους”. Ίσως να είπε σε μένα συγκεκριμένα ότι με μισεί. Από τότε δεν θέλω καθόλου να πάω στο σχολείο γιατί ξέρω ότι αν ξαναγίνει θα πρέπει να υπερασπιστώ τον εαυτό μου.»**
(κορίτσι 14 χρονών, Ιράκ)

11 **«Θα ήθελα να μην υπάρχουν διακρίσεις. Οι δάσκαλοι να μην κάνουν διακρίσεις. Να μην μας κάνουν να αισθανόμαστε ξένοι. Ίσως παλιά στην Ιστορία, το Αφγανιστάν να βοήθησε την Τουρκία να επιτεθεί στην Ελλάδα, αλλά δεν πρέπει να νιώθουν οι άλλοι μαθητές ότι είμαστε εχθροί.»**
(αγόρι, 16 χρονών, Αφγανιστάν)

Σε περιστατικά αδιαφορίας ή άδικης μεταχείρισης αναφέρθηκαν και γονείς. Το 30% (9) των γονέων είπαν ότι η αδιαφορία των εκπαιδευτικών προς τα παιδιά τους έχει οδηγήσει σε απώλεια του κινήτρου τους για φοίτηση στο σχολείο, ενώ δύο γονείς (7%) αναφέρθηκαν επίσης σε περιστατικά ρατσιστικής συμπεριφοράς εκπαιδευτικών απέναντι στα παιδιά τους είτε εξαιτίας της καταγωγής τους είτε εξαιτίας της θρησκείας τους. Ειδικότερα:

” **«Τα παιδιά παραπονιούνταν ότι δεν καταλάβαιναν τον δάσκαλο και ότι ο δάσκαλος δε νοιαζόταν γι’ αυτά, ότι τα αγνοούσε. Έμειναν μέσα στην τάξη χωρίς να καταλαβαίνουν τίποτα, δεν μάθαιναν τίποτα.»**

(μητέρα 2 παιδιών, Αφγανιστάν)

Ομοίως,

” **«Τα παιδιά μου έχουν βιώσει ρατσισμό από συμμαθητές και εκπαιδευτικούς. Κατηγορήθηκαν άδικα ότι έκλεψαν το κινητό ενός συμμαθητή τους. Ο διευθυντής τους είπε να επιστρέψουν το κινητό αλλιώς θα τα διώξει από το σχολείο. Το κινητό βρέθηκε. Πήγα στο σχολείο και ο διευθυντής ζήτησε τελικά συγγνώμη.»**
(πατέρας 2 παιδιών, Αίγυπτος)

Γενική παραδοχή όλων είναι ότι το σχολείο δεν καλλιεργεί το αίσθημα του «ανήκειν» με αποτέλεσμα γονείς και παιδιά να αισθάνονται δυσκολίες στον τρόπο επαφής και επικοινωνίας με τη σχολική κοινότητα.

ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΣΧΕΤΙΖΟΝΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

Αναφορικά με τους παράγοντες που σχετίζονται με την οικογένεια, από την έρευνα προέκυψε ότι το μορφωτικό επίπεδο των γονέων επηρεάζει τον βαθμό εμπλοκής τους στην εκπαίδευση των παιδιών τους. Συγκεκριμένα, από τις συζητήσεις με τους γονείς έγινε σαφές ότι οι γονείς με υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο εμπλέκονταν πιο ενεργά στην εκπαιδευτική διαδικασία σε σχέση με τους γονείς χαμηλότερου μορφωτικού επιπέδου. Σε μία ομάδα εστίασης στη δομή της Θήβας στην οποία συμμετείχαν 7 γονείς (1 πατέρας και 6 μητέρες), οι έξι από αυτούς είχαν λάβει μόλις λίγα χρόνια σχολικής εκπαίδευσης εκτός από μία μητέρα που είχε πανεπιστημιακές σπουδές. Η μητέρα αυτή ήταν η μόνη στην ομάδα που πήγαινε στο σχολείο του παιδιού της να ενημερωθεί για την πρόοδό του. Οι υπόλοιποι γονείς δεν είχαν επισκεφθεί ποτέ το σχολείο των παιδιών τους και δεν είχαν

καμία επικοινωνία με τους εκπαιδευτικούς. Από τη συζήτηση προέκυψε ότι η βασική αιτία έλλειψης επαφής με το σχολείο είναι η έλλειψη γνώσης της ελληνικής γλώσσας, όπως είχε ήδη τονιστεί και στον πρώτο παράγοντα και φαίνεται ότι το στοιχείο αυτό επηρεάζει όλες τις σχέσεις που δημιουργεί η οικογένεια με τη σχολική κοινότητα. Από τους γονείς που ανέφεραν ότι πηγαίνουν συχνά στο σχολείο των παιδιών τους και ενημερώνονται για την πρόοδό τους, η μία μητέρα από την Αίγυπτο είναι καθηγήτρια Αραβικών και είπε πως χρησιμοποιεί Google translate για να επικοινωνήσει με τους εκπαιδευτικούς. Από τις άλλες δύο μητέρες, επίσης από την Αίγυπτο, που πηγαίνουν τακτικά στο σχολείο των παιδιών τους, η μία είναι κάτοχος μεταπτυχιακού στη Χημεία και η άλλη ήταν καθηγήτρια Αγγλικών. Και οι δύο επικοινωνούν με τους εκπαιδευτικούς στα Αγγλικά.

” **«Έχω συχνή επαφή με το σχολείο. Με καλούν συχνά και πηγαίνω. Επικοινωνώ με τους δασκάλους στα Αγγλικά. Ακούω θετικά σχόλια για τα παιδιά από το σχολείο. Ο γιος μου είναι πολύ καλός στα μαθηματικά, όμως δυσκολεύεται πολύ στα άλλα μαθήματα λόγω γλώσσας.»**
(μητέρα 3 παιδιών, Αίγυπτος)

Σε μία ομάδα εστίασης στη δομή της Μαλακάσας, αποτελούμενη από 6 γονείς (1 πατέρας και 5 μητέρες), κανένας δεν είχε πάει ποτέ στο σχολείο των παιδιών του καθώς όπως είπαν:

” **«Δεν έχει χρειαστεί ποτέ. Δεν έχει υπάρξει κάποιο θέμα.»**

Η επιθυμία ή η προσδοκία των γονέων για μετεγκατάσταση σε άλλη χώρα φάνηκε επίσης να συνιστά παράγοντα που επηρεάζει αρνητικά τόσο τη φοίτηση των παιδιών στο σχολείο όσο και την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας. Σε περιπτώσεις που οι γονείς είχαν υποβάλει αίτηση για μετεγκατάσταση και περίμεναν να φύγουν, τόσο οι ίδιοι όσο και τα παιδιά έχαναν το ενδιαφέρον τους για το σχολείο και την εκμάθηση Ελληνικών, καθώς θεωρούσαν ότι είναι πιο σημαντικό να μάθουν Αγγλικά τα οποία μπορούν να χρησιμοποιήσουν για να επικοινωνήσουν όπου και αν βρίσκονται ή να περιμένουν να μάθουν τη γλώσσα της χώρας στην οποία επιθυμούσαν να μετεγκατασταθούν και να συνεχίσουν το σχολείο εκεί.

” «Η οικογένειά μου είναι στη Γερμανία. Θα ήθελα να πάμε εκεί που είναι καλύτερα τα πράγματα. Εδώ τα παιδιά δεν πάνε στο σχολείο γιατί δεν έχω ούτε ένα ευρώ να τους δώσει να πάρουν κάτι να φάνε. Ντρέπομαι γι’ αυτό. Θα πάνε σχολείο όταν πάνε στη Γερμανία.»
(μητέρα 4 παιδιών, Ιράκ)

Σε μία από τις ομάδες εστίασης με παιδιά, προέκυψε επίσης η φροντίδα μέλους της οικογένειας ως αιτία μη φοίτησης στο σχολείο.

” «Πήγαμε μόνο λίγες μέρες στο σχολείο. Εγώ και ο αδερφός μου δεν πηγαίνουμε γιατί πρέπει να φροντίζουμε τη γιαγιά.»
(αγόρι, 16 χρονών, Αφγανιστάν)

ΣΥΣΤΗΜΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ

Όσον αφορά τους συστημικούς παράγοντες που εμποδίζουν τη φοίτηση των παιδιών στο σχολείο, από την ανάλυση των δεδομένων προέκυψαν οι ακόλουθοι τρεις:

A. Ζητήματα με τη μετακίνηση από και προς το σχολείο για τους μαθητές που διαμένουν στις δομές,

B. η εγγραφή μαθητών σε τάξεις που δεν αντιστοιχούν στην ηλικία τους αλλά σε μικρότερες ηλικίες και τέλος,

Γ. η καθυστέρηση τοποθέτησης εκπαιδευτικών στις τάξεις υποδοχής.

Η ύπαρξη προβλημάτων στη μεταφορά των μαθητών αναφέρθηκε από αρκετούς γονείς.

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται:

” «Υπάρχει πρόβλημα με το λεωφορείο. Φεύγει χωρίς να πάρει όλα τα παιδιά. Δεν περιμένει μέχρι να τελειώσουν όλα τα παιδιά τα μαθήματά τους, οπότε αφήνει κάποια παιδιά στο σχολείο. Αυτό συνέβη 5 φορές στο γιο μου και έχασε μαλλιά από το άγχος. Όλα τα παιδιά έχουν πολύ άγχος εξαιτίας αυτού. Επειδή είναι ανήλικα δεν μπορούν να πάρουν ταξί και το σχολείο είναι πολύ μακριά. Έτσι δεν έχουν τρόπο να επιστρέψουν στο καμπ.»
(μητέρα 2 παιδιών, Ιράν)

Αντίστοιχα, τα παιδιά ανέφεραν ότι η φοίτησή τους σε τάξεις με παιδιά μικρότερων ηλικιών τα έκανε να αισθάνονται άβολα. Ενδεικτικές οι ακόλουθες μαρτυρίες:

” «Στο Δημοτικό τα μαθήματα ήταν πιο εύκολα αλλά εγώ ντρέπομαι γιατί ήμουν μεγαλύτερη από τα άλλα παιδιά.»
(κορίτσι, 14 χρονών, Ιράκ)

” «Θα ήθελα να πάω Γ' Γυμνασίου όπως θα έπρεπε γιατί είμαι μεγάλη, αλλά πηγαίνω ΣΤ' Δημοτικού.»
(κορίτσι, 15 χρονών, Αίγυπτος)

Πέντε (5) από τα 77 παιδιά που συμμετείχαν στην έρευνα αναφέρθηκαν στο γεγονός ότι φοιτούσαν σε μικρότερες τάξεις από αυτές που αντιστοιχούσαν στην ηλικία τους και αυτό δημιουργούσε μειωμένο κίνητρο και ενδιαφέρον από την πλευρά τους σε σχέση με τη συνολικότερη φοίτησή τους.

Τέλος, κάποιοι μαθητές ανέφεραν ότι παρακολουθούσαν τα μαθήματα στη γενική τάξη χωρίς να λαμβάνουν καμία γλωσσική υποστήριξη από τους εκπαιδευτικούς ή να γίνονται προσπάθειες να συμπεριληφθούν στην εκπαιδευτική διαδικασία για αρκετό καιρό, το οποίο ενδεχομένως σχετίζεται με την αναμονή τοποθέτησης αναπληρωτών εκπαιδευτικών στις Τάξεις Υποδοχής.

” **«Τα μαθήματα είναι πολύ δύσκολα και δεν καταλαβαίνω πολύ. Τώρα που έχω μάθει λίγα ελληνικά καταλαβαίνω λίγα πράγματα. Πριν που δεν κάναμε ελληνικά απλά καθόμουν στην τάξη και κοιτούσα χωρίς να καταλαβαίνω ούτε μία λέξη.»**

(αγόρι, 13 χρονών, Αίγυπτος)

ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΦΟΙΤΗΣΗ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι οι συμμετέχοντες και οι συμμετέχουσες στην έρευνα δεν έδωσαν μόνο αρνητική εικόνα για τη σχέση τους με το σχολείο και την ένταξή τους σε αυτό.

Παρά τις περιπτώσεις αδιαφορίας, διακρίσεων, εκφοβισμού ακόμη και ρατσιστικής συμπεριφοράς από τους εκπαιδευτικούς και

τους συμμαθητές τους που αναφέρθηκαν και εξετάστηκαν στους παραπάνω παράγοντες, υπήρξαν και αρκετές μαρτυρίες παιδιών που μίλησαν πολύ θετικά για τη σχολική τους εμπειρία σε άμεση συνάρτηση με τη θετική στάση των εκπαιδευτικών και των συμμαθητών τους απέναντι τους και το γενικότερο σχολικό κλίμα.

Ενδεικτικές οι ακόλουθες αναφορές:

” **«Μου αρέσουν οι δάσκαλοι στο σχολείο. Είναι καλοί, δείχνουν κατανόηση, προσπαθούν να μας καταλάβουν, δεν είναι αυστηροί.»**

(αγόρι, 12 χρονών, Αφγανιστάν)

” **«Στο σχολείο πρώτα απ’ όλα μου αρέσουν οι δάσκαλοι. Δε φωνάζουν ποτέ. Προσπαθούν να συμπεριφέρονται καλά και είναι ευγενικοί. [...] Ο διευθυντής είναι πολύ καλός και νοιάζεται.»**

(κορίτσι, 14 χρονών, Αφγανιστάν)

” **«Υπάρχει αγάπη. Μας δείχνουν αγάπη οι δάσκαλοι. Στο διάλειμμα οι δάσκαλοι είναι ευγενικοί, νοιάζονται, μας μιλάνε.»**

Είναι πολύ φιλικόί.»

(κορίτσι, 14 χρονών, Αφγανιστάν)

” **«Η δασκάλα στην Τ.Υ. με βοηθάει πολύ, όχι μόνο με τα μαθήματα, με όλα τα πράγματα. Είναι πολύ καλή.»**

(κορίτσι, 15 χρονών, Αφγανιστάν)

Αναφορικά με τις σχέσεις τους με τους συμμαθητές τους, τα παιδιά που είχαν φίλους στο σχολείο και κυρίως αυτά που έκαναν παρέα με παιδιά από την Ελλάδα φάνηκε να έχουν περισσότερο ανεπτυγμένο το αίσθημα του «ανήκειν», στοιχείο το οποίο λειτουργεί ως προστατευτικός παράγοντας σε σχέση με τη συνέχιση της φοίτησής τους στο σχολείο.

Η σχέση αυτή καταγράφεται στα επόμενα αποσπάσματα:

- 11 **«Μου αρέσει που έχω Έλληνες φίλους στο σχολείο.»**, ενώ δύο κορίτσια από το Αφγανιστάν δήλωσαν: **«Κάποιες φορές τα παιδιά από την Ελλάδα έρχονται στην Τ.Υ. και παίζουν μουσική και περνάμε πολύ καλά.»**
(αγόρι, 14 χρονών, Ερυθραία)

- 11 **«Τα άλλα παιδιά προσπαθούν να μας βάλουν στην παρέα τους.»**
(κορίτσι, 17 χρονών, Αφγανιστάν)

Μάλιστα, αν και τα ίδια παιδιά ανέφεραν δυσκολία στην εκμάθηση της γλώσσας ο παράγοντας αυτός δεν ήταν τόσο αποτρεπτικός για τη σχολική τους φοίτηση, καθώς οι συμπεριληπτικές πρακτικές του σχολείου είχαν ενισχύσει σημαντικά το αίσθημα του «ανήκειν» στα συγκεκριμένα παιδιά απαλύνοντας τις ανασφάλειες και τους προβληματισμούς τους.

Αναφορικά με τους προστατευτικούς παράγοντες που προέκυψαν από τις ομάδες εστίασης με τους γονείς, αρκετοί γονείς αναφέρθηκαν επίσης στη σημασία της στάσης τόσο των εκπαιδευτικών όσο και των συμμαθητών των παιδιών τους.

Χαρακτηριστικές οι μαρτυρίες των μητέρων:

- 11 **«Η Ρ. έχει δεθεί πολύ με τον δάσκαλο στο σχολείο και δεν θέλει να τελειώσει η χρονιά για να μην αλλάξει δάσκαλο.»**
(μητέρα 3 παιδιών, Αίγυπτος)

- 11 **«Οι καθηγητές είναι πολύ καλοί. Βοηθάνε πάντα τα κορίτσια.»**
(μητέρα 2 κοριτσιών, Ουκρανία)

- 11 **«Δεν έχω εντοπίσει κάτι κακό. Δεν υπάρχει ρατσισμός. Το παιδί θέλει να πηγαίνει σχολείο. Μαθαίνει Ελληνικά. Για εμάς το πιο σημαντικό είναι να μην υπάρχουν ρατσιστικές συμπεριφορές από τα άλλα παιδιά. Και δεν υπάρχουν. Τα παιδιά αγαπάνε πολύ το σχολείο. Ξυπνάνε από τις 6 για να πάνε σχολείο.»**
(μητέρα 5 παιδιών, Συρία)

Οι περισσότεροι γονείς που συμμετείχαν στην έρευνα δήλωσαν ότι θέλουν τα παιδιά τους να συνεχίσουν το σχολείο και να μάθουν Ελληνικά.

- 11 **«Θα ήθελα να μάθει Ελληνικά ο γιος μου, ώστε να μπορεί να σπουδάσει.»**
(μητέρα 1 παιδιού, Ιράκ)

- 11 **«Έβαλα τη ζωή μου σε κίνδυνο για το μέλλον των παιδιών μου. Ήρθαμε στην Ελλάδα με βάρκα. Δεν θέλω να είναι “αγράμματα” όπως εγώ. Θέλω να σπουδάσουν.»**
(πατέρας 4 παιδιών, Αφγανιστάν)

- 11 **«Περιμένω περισσότερα από το σχολείο, κίνητρο και υποστήριξη. Θέλω τα παιδιά μου να μάθουν τη γλώσσα, να προχωρήσουν με τις σπουδές τους και να ενταχθούν στην ελληνική κοινωνία.»**
(μητέρα 3 παιδιών, Αίγυπτος)

Επιπλέον, πολλοί γονείς που διαμένουν κυρίως στις δομές εξέφρασαν την επιθυμία τους να μάθουν και οι ίδιοι Ελληνικά, ώστε να μπορούν να υποστηρίξουν τα παιδιά τους, ενώ κάποιες από τις μητέρες, που συμμετείχαν στις ομάδες εστίασης που πραγματοποιήθηκαν στην Αθήνα, ανέφεραν είτε ότι παρακολουθούν είτε ότι έχουν παρακολουθήσει στο παρελθόν μαθήματα Ελληνικών που παρέχονταν από ΜΚΟ.

- 11 **«Είναι σημαντικό να υπάρχουν μαθήματα Ελληνικών στη δομή και για τους γονείς και για τα παιδιά, ώστε τα παιδιά να ξέρουν λίγα Ελληνικά πριν πάνε στο σχολείο και οι γονείς να μπορούν να βοηθούν τα παιδιά με τα μαθήματα. Επίσης, αν μάθαιναν και οι γονείς και τα παιδιά θα μπορούσαν να κάνουν εξάσκηση μιλώντας Ελληνικά μεταξύ τους, γιατί τα παιδιά όταν επιστρέφουν στο σπίτι, δεν έχουν τη δυνατότητα να μιλήσουν τη γλώσσα με κανέναν και έτσι την ξεχνάνε.»**
(μητέρα 1 παιδιού, Ιράκ)

Αναφέρθηκε, ακόμα, από αρκετούς γονείς η ανάγκη ύπαρξης διερμηνέων στα σχολεία, ώστε να διευκολύνεται η επικοινωνία τόσο των παιδιών όσο και των γονέων με τους εκπαιδευτικούς.

- 11 **«Αν υπήρχαν διερμηνείς στο σχολείο θα ήταν πιο εύκολη η επικοινωνία με τους δασκάλους. Τώρα, κάνουν τα παιδιά μου διερμηνεία.»**
(μητέρα 4 παιδιών, Αίγυπτος)

ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Όπως κάθε έρευνα που αναφέρεται σε πληθυσμούς με προσφυγικό/μεταναστευτικό υπόβαθρο που διαβιεί μέσα σε δομές φιλοξενίας και αναγκάζεται σε μετακινήσεις και μεταβολές της κατάστασής του μέσα σε σύντομα χρονικά διαστήματα, έτσι και η παρούσα εμφανίζει τους ακόλουθους περιορισμούς:

- 1.** Η συνεχής κινητικότητα που χαρακτηρίζει τον προσφυγικό πληθυσμό αποτέλεσε σημαντική πρόκληση κατά τον σχηματισμό των ομάδων εστίασης στις Δομές Φιλοξενίας Προσφύγων, καθώς χρειάστηκε να κάνουμε αρκετές φορές προσαρμογές στη σύνθεση των αρχικών ομάδων, λόγω της αποχώρησης των γονέων και των παιδιών που είχαν συμφωνήσει αρχικά να συμμετέχουν. Στην πορεία όμως, τα δεδομένα της ζωής τους ήταν διαφορετικά (έκδοση αιτημάτων μετεγκτάστασης, αλλαγή χώρου διαμονής) με αποτέλεσμα να μην μπορούν να λάβουν μέρος στην έρευνα.
- 2.** Ο δεύτερος περιορισμός σχετίζεται με τη δυσκολία εντοπισμού παιδιών που είχαν εγκαταλείψει το σχολείο στον αστικό ιστό. Η πρόσβαση στον πληθυσμό αυτό ήταν ιδιαίτερα δύσκολη, καθώς οι μαθητές με προσφυγικό/μεταναστευτικό υπόβαθρο που έχουν εγκαταλείψει το σχολείο σπάνια παρακολουθούν μαθήματα μη τυπικής εκπαίδευσης. Από τους είκοσι (20) συνολικά μαθητές που είχαν εγκαταλείψει το σχολείο και συμμετείχαν στην έρευνα, μόνο οι τρεις (3) διέμεναν στον αστικό ιστό και ήταν ασυνόδετοι

ανήλικοι. Τα υπόλοιπα δεκαεπτά (17) παιδιά διέμεναν στις τρεις (3) Δομές Φιλοξενίας Προσφύγων. Αυτός ο περιορισμός μπορεί να οδήγησε σε ελλιπή κατανόηση των παραγόντων σχολικής διαρροής, καθώς αφενός οι συνθήκες που επηρεάζουν τη φοίτηση στις Δομές Φιλοξενίας διαφέρουν από αυτές του αστικού ιστού και αφετέρου τα ασυνόδευτα παιδιά αποτελούν μία κατηγορία με πολύ ιδιαίτερα χαρακτηριστικά.

- 3.** Ο χρόνος υλοποίησης της συγκεκριμένης έρευνας ως συνέπεια και του γενικότερου χρονικού προγραμματισμού του προγράμματος ΕΝΤΑΞΗ ήταν πολύ περιορισμένος. Όλο το πρόγραμμα ήταν εξαμηνιαίας διάρκειας, σύμφωνα με τις απαιτήσεις του χρηματοδότη του. Αυτό είχε αντίστοιχο αντίκτυπο στη μεθοδολογία και τη διαδικασία εφαρμογής των ερευνητικών διαδικασιών, καθώς δεν μας επέτρεψε να προβούμε σε πιο συστηματική εθνογραφική μελέτη με παρατήρηση τάξης, παρατήρηση περιβαλλόντων τυπικής και μη τυπικής εκπαίδευσης όπου η συγκέντρωση στοιχείων θα ήταν περισσότερο πλήρης και πιο λεπτομερής.

ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ

«Η έλλειψη επικοινωνίας δημιουργεί τον ρατσισμό.»

(μητέρα 3 παιδιών, Αίγυπτος)

Η έλλειψη διαπολιτισμικών παιδαγωγικών πρακτικών και κατανόησης στα σχολεία, όπως αυτή αναδείχθηκε μέσα από τις συζητήσεις στις ομάδες εστίασης, είναι ένα ζήτημα που χρήζει περαιτέρω διερεύνησης. Ως εκ τούτου, διαπιστώθηκε η ανάγκη συμπλήρωσης της έρευνας με δεδομένα από εκπαιδευτικούς και διευθυντές σχολείων, προκειμένου να διερευνηθεί τόσο η στάση τους απέναντι στα παιδιά με προσφυγικό/μεταναστευτικό προφίλ όσο και οι παιδαγωγικές πρακτικές τους. Για τον σκοπό αυτό κατασκευάστηκε ερωτηματολόγιο που εστιάζει στη διερεύνηση της ικανότητας διαπολιτισμικής επικοινωνίας των εκπαιδευτικών, στις παιδαγωγικές πρακτικές που εφαρμόζουν στην τάξη και στα μέτρα που λαμβάνουν τα σχολεία για την ένταξη των μαθητών με προσφυγικό/μεταναστευτικό υπόβαθρο και την επιστροφή στο σχολείο, μαθητών που έχουν εγκαταλείψει το σχολείο. Ωστόσο, εξαιτίας γραφειοκρατικών αγκυλώσεων δεν κατέστη δυνατή η διανομή του ερωτηματολογίου στους εκπαιδευτικούς, εντός του χρονικού πλαισίου του προγράμματος και παραμένει ζητούμενο σε επόμενη ερευνητική διαδικασία.

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Τα ευρήματα της παρούσας έρευνας ανέδειξαν ότι η σχολική διαρροή δεν είναι αποτέλεσμα ενός μόνο παράγοντα, αλλά ενός συνδυασμού παραγόντων που αλληλεπιδρούν: παράγοντες που σχετίζονται με το ίδιο το παιδί, παράγοντες που σχετίζονται με την οικογένεια, παράγοντες που σχετίζονται με το σχολείο ή συστημικοί παράγοντες. Προκειμένου να αντιμετωπιστεί το φαινόμενο αυτό προτείνεται η εφαρμογή της Προσέγγισης του Σχολείου ως Συνόλου⁴, στο πλαίσιο της οποίας όλα τα μέλη της σχολικής κοινότητας -διευθυντές, εκπαιδευτικοί, ψυχολόγοι, κοινωνικοί λειτουργοί, μαθητές, οικογένειες, σχετικοί φορείς- εμπλέκονται και δρουν από κοινού για τη δημιουργία ενός συμπεριληπτικού περιβάλλοντος μάθησης, όπου όλοι οι μαθητές ανεξάρτητα από το υπόβαθρό τους λαμβάνουν την υποστήριξη που χρειάζονται και έχουν την ευκαιρία να επιτύχουν ακαδημαϊκά.

Διευθυντές

Ξεκινώντας από τους διευθυντές των σχολείων, ο ρόλος τους για τη διαμόρφωση μίας θετικής και συμπεριληπτικής σχολικής κουλτούρας είναι ιδιαίτερα σημαντικός. Κατ' αρχάς, οι ίδιοι οι διευθυντές θα πρέπει να συμμετέχουν σε επιμορφώσεις και ταυτόχρονα να παρέχουν στους εκπαιδευτικούς ευκαιρίες για συστηματική επιμόρφωση και κατάρτιση. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η συνεργασία με άλλα σχολεία με σκοπό την ανταλλαγή καλών, συμπεριληπτικών και εκπαιδευτικών πρακτικών.

Εκπαιδευτικοί

Ο ρόλος των εκπαιδευτικών είναι καίριας σημασίας αναφορικά με την πορεία της εκπαίδευσης των παιδιών. Συνεπώς, οι διαρκείς και συστηματικές επιμορφώσεις που θα τους επιτρέψουν να ανταποκριθούν στις υψηλές απαιτήσεις του ρόλου τους είναι αναγκαίες. Οι εκπαιδευτικοί πρέπει να λαμβάνουν διαπολιτισμική εκπαίδευση, ώστε να αναπτύξουν δεξιότητες και γνώσεις που θα διασφαλίσουν την αποδοχή της διαφορετικότητας των μαθητών (θρησκευτική, πολιτισμική ή γλωσσική). Σημαντική είναι ακόμα η εφαρμογή από τους εκπαιδευτικούς των αρχών της διαφοροποιημένης διδασκαλίας, ώστε να καλύπτονται οι ανάγκες όλων των μαθητών και να έχουν όλοι ίσες ευκαιρίες στην εκπαίδευση. Απαραίτητη είναι επίσης η κατάρτισή τους αναφορικά με την αντιμετώπιση του σχολικού εκφοβισμού και η ανάπτυξη στρατηγικών πρόληψης μέσω της καλλιέργειας του αισθήματος του ανήκειν.

Μαθητές

Αναφορικά με την υποστήριξη των μαθητών από το σχολείο, είναι επιτακτική η παροχή συνεχούς και συστηματικής γλωσσικής υποστήριξης σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης από εκπαιδευτικούς που ειδικεύονται στη διδασκαλία της ελληνικής, ως δεύτερης γλώσσας, καθώς η περιορισμένη ή η μη γνώση της γλώσσας είναι ένα από τα βασικότερα εμπόδια, τόσο για την ένταξη, όσο και για την ακαδημαϊκή επιτυχία των αλλόγλωσσων μαθητών. Επιπλέον, ιδιαίτερα σημαντική κρίνεται η

4. European Commission. "A whole school approach to tackling early school leaving Policy messages". 2020

αναγνώριση της αξίας και η αξιοποίηση μέσα στην τάξη της πρώτης γλώσσας των μαθητών. Προτείνεται ακόμα, η παροχή ενισχυτικής διδασκαλίας προκειμένου οι πρόσφυγες μαθητές να καλύψουν τυχόν κενά που έχουν προκύψει από τη μη συστηματική φοίτηση, να μπορέσουν να αξιοποιήσουν πλήρως τις δυνατότητες τους και να επιτύχουν ακαδημαϊκά. Σε σχέση με την καλλιέργεια του αισθήματος του ανήκειν, ως αποτρεπτικού παράγοντα για τη σχολική διαρροή, αυτό μπορεί να επιτευχθεί μέσω της εξασφάλισης ίσης συμμετοχής όλων των μαθητών στη σχολική ζωή (γιορτές, συμβούλια) και της ενίσχυσης των θετικών σχέσεων, όχι μόνο μεταξύ των μαθητών, αλλά και μεταξύ εκπαιδευτικών και μαθητών. Αναγκαία είναι επίσης η εφαρμογή από τα σχολεία «Συστημάτων Έγκαιρης Προειδοποίησης», ώστε να εντοπίζονται εγκαίρως οι μαθητές που βρίσκονται σε κίνδυνο να εγκαταλείψουν το σχολείο και να λαμβάνουν άμεση υποστήριξη με σκοπό την αποτροπή της σχολικής διαρροής. Ο σχολικός επαγγελματικός προσανατολισμός μπορεί επίσης να λειτουργήσει θετικά για τους μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, καθώς η άμεση σύνδεση του σχολείου με την αγορά εργασίας μπορεί να αποτελέσει κίνητρο για τη συνέχιση της φοίτησης.

Γονείς

Η εμπλοκή των γονέων στην εκπαιδευτική διαδικασία αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους προστατευτικούς παράγοντες κατά της σχολικής διαρροής. Η σχέση των προσφύγων/μεταναστών γονέων με το σχολείο αντιμετωπίζει αρκετές προκλήσεις

που οφείλονται κυρίως στην έλλειψη κοινής γλώσσας επικοινωνίας. Ωστόσο, η δημιουργία στενής συνεργασίας μεταξύ των γονέων και του σχολείου είναι απαραίτητη. Είναι σημαντικό οι γονείς να ενημερώνονται για το εκπαιδευτικό σύστημα κατά την άφιξη τους στη χώρα και να λαμβάνουν ενημερώσεις σε γλώσσα που μπορούν να καταλάβουν καθόλη τη διάρκεια του σχολικού έτους. Η γλωσσική εκπαίδευση των γονέων, ώστε να μπορούν να επικοινωνούν αποτελεσματικά με το σχολείο αλλά και να υποστηρίζουν τα παιδιά τους, κρίνεται απαραίτητη. Η ύπαρξη διερμνέων και διαπολιτισμικών διαμεσολαβητών στα σχολεία θα λειτουργούσε σίγουρα ενισχυτικά ως προς τη σχέση του σχολείου με τους γονείς. Επιπλέον, είναι καθοριστικής σημασίας η συμμετοχή των γονέων σε σχολικές γιορτές, εκδηλώσεις, στο σύλλογο γονέων και κηδεμόνων και γενικότερα σε κάθε πτυχή της σχολικής ζωής.

Φορείς

Τέλος, προτείνεται η συνεργασία του σχολείου με φορείς που μπορούν να συμβάλουν στην ενίσχυση της φοίτησης των μαθητών με προσφυγικό/μεταναστευτικό υπόβαθρο μέσω της κάλυψης διαφόρων αναγκών τους, όπως ΜΚΟ που δραστηριοποιούνται στον τομέα της εκπαίδευσης παιδιών προσφύγων/μεταναστών μέσω της παροχής μη τυπικής εκπαίδευσης, κοινωνικοί λειτουργοί, ψυχολόγοι, αθλητικά σωματεία κ.α. Η συνεργασία μεταξύ των εκπαιδευτικών της τυπικής, με τους εκπαιδευτικούς της μη τυπικής εκπαίδευσης μπορεί επίσης να οδηγήσει σε θετικά αποτελέσματα.

Iceland
Liechtenstein
Norway grants

Διαχειριστής Επιχορήγησης:

Φορέας Υλοποίησης:

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ
ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ & ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

This is our common ground

Εταίροι:

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Υπουργείο Μετανάστευσης & Ασύλου
Γενική Γραμματεία Ευάλωτων Πολιτών &
Θεσμικής Προστασίας

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών